

kravet

nyttigt
af industri kunde
med ordman tillver

de talat
lyst
sen
gärna

der
af detta
alltid
spottat

stämmande
af
eller

af

Läsning

RJ:S ÅRSBOK 2013/2014

Red.
Jenny Björkman
& Björn Fjæstad

MAKADAM FÖRLAG

utdrag ur Läsning, Riksbankens Jubileumsfonds årsbok 2013/2014
© Alexandra Borg och Makadam förlag 2013
kontakt: info@makadambok.se

Läsning i den digitala tidsåldern

E-boken är delbar i mer än en bemärkelse. Den nya tekniken kopplar ihop den digitala boken med sina läsare och resultatet är ett ökat litterärt engagemang och en fördjupad läsoplevelse.

AV ALEXANDRA BORG

I diskussioner om digital läsning, alltså läsning av elektronisk text från skärm, finns det två hållningar. Å ena sidan har vi dem som menar att digital text är svårare att ta till sig och förstå än en text på ett fysiskt papper. Man hänvisar till forskare som uppmärksammat neurologiska skillnader hos läsare av de olika medierna och dragit slutsatsen att den digitala läsaren distraheras av alla länkdjup: hon läser snabbare men förstår mindre.¹ Ergo är e-böcker ytliga och förkastliga.

Många av de kritiska rösterna tar sin utgångspunkt i en personlig erfarenhet. Kritikern Nicholas Carr berättar i sin läsvärda bok *The Shallows. What the Internet is Doing to Our Brains* från 2010 om hur en uppkopplad livsstil förändrat honom i grunden. Ett fordom fokuserat medvetande har antagit internets karaktär: "Once I was a scuba diver in the sea of words. Now I zip along the surface like a guy in a Jet Ski."² Med stöd i medie-

historikern Marshall McLuhans tes om att medier inte bara förmedlar information, utan också påverkar vårt sätt att ta till oss informationen, utnämner Carr internet som den främsta boven bakom hans allt mer ostrukturerade hjärna.

Å andra sidan har vi dem som menar att den elektroniska boken har större potential än den fysiska. E-böcker är lätta att distribuera och därmed också mer tillgängliga, menar de. Möjligheten att ställa in radavstånd och textstorlek efter eget behov gör att de lämpar sig bra för personer med funktionshinder. Andra specialfunktioner kopplade till e-boken kan göra läsningen social. Förespråkarna har svårt att dölja sin entusiasm för det nya mediet, men hamnar ofta i positioner där de försöker blidka e-boksreaktionärerna genom att framhålla boklikheten. E-boken, säger de, *kan* vara en fysisk bok, men den är *också* något mer.

Mätningarna av människors lässtrategier framför skärmen kan dock kritiseras. När forskarna i Norman Nielsen Group hittat belägg för neurologiska skillnader mellan digital och analog läsning, har de inte studerat skönlitterära texter på nätet utan webbsidor för företag.³ Läsare har med all sannolikhet olika förhållningssätt och avkodningsstrategier för reklambudskap och för skön- eller facklitterära texter. Som medievetaren Katherine Hayles framhållit brister forskningen ofta i metodologi. Läsmiljön inne i en apparat som mäter hjärnaktiviteten är inte optimal: att läsa med särskilda glasögon instängd i ett rör, omgivet av ett högt motorljud, är varken särskilt bekvämt eller naturligt. Studierna måste bli mer precisa men bör icke desto mindre tas på allvar, menar Hayles, för det sker något med vår kognitiva förmåga då vi läser från en skärm.

Pedagogikforskaren Ulf Fredriksson vid Stockholms universitet diskuterar i en studie resultaten av ett antal PISA-undersökningar.⁴ Han pekar på att svenska 15-åringar läser sämre år 2009 än de gjorde år 2000. 15-åriga flickor har vidare bättre läsförmåga och större läslust än pojkar i samma ålder. Fredriksson nämner också resultaten från den PISA-undersökning som omfattade ett digitalt lästest. Resultaten går här på tvärs mot mycket av kritiken till datoranvändning i allmänhet och digital läsning i synnerhet. De svenska elevernas läsförmåga var bättre digitalt än analogt, det vill säga eleverna hade ett högre medelvärde på det digitala lästestet än det som gjordes på papper. Fredriksson skriver: ”Att så är fallet är kanske inte så märkligt eftersom fler elever oftare läser på nätet än på papper.”⁵

Läsplattan och e-bokens autenticitet

Under vårvintern 2013 har man kunnat se en upptrappning ifråga om läs- och surfplattelanteringar. Inte sällan lanserar ett företag upp till fyra olika apparater

för läsning samtidigt. Ett tecken i tiden, liksom ett symptom på att kampen hårdnat om de läsare som har *gone digital*. Läsplattornas lanseringar är ett ämne för sig, inte minst för att läsplattan får en så tydlig manlig kodning.⁶ När nya Kindle Fire presenterades våren 2012 i USA var den ”The perfect gift for Dad”. Ofta föreställer skärmläckarna män som läser, lite anmärkningsvärt med tanke på att det är kvinnor som konsumerar mest böcker.

I USA utgjorde e-bokförsäljningen 8 procent av förlagens intäkter år 2011. Det är inte otänkbart att andelen kan öka till 20–25 procent under de nästkommande åren.⁷ En forskningsrapport från Pew Internet (april 2012) visar vidare att 21 procent av den vuxna befolkningen i USA läst en e-bok under de senaste tolv månaderna.⁸ I Sverige är dock e-boksläsandet fortfarande försvinnande litet: 0,5 procent läser böcker digitalt.⁹ Apparater att läsa e-böcker på är dock ingen bristvara: det lär finnas över en halv miljon iPads i Sverige, och ungefär lika många läsplattor av olika märken. Det finns dessutom ca 4 miljoner smartphones.¹⁰ På Elib, Nordens ledande e-boksdistributör, finns över 7000 titlar till försäljning (april 2013). Böcker vars upphovsrätt gått ut finns att ladda ner gratis från diverse öppna nätbibliotek, exempelvis Projekt Runeberg.

För inte så länge sedan införskaffade jag Amazons senaste läsplatta, Kindle 6. Vår relation är god, även om det första mötet inte var helt lyckat. Produkten krävde ett fulladdat batteri, tvärt emot vad som stod i den nedladdade bruksanvisningen. När batteriet var laddat morgonen därpå hade miraklet inträffat: skärmen var inte längre blank, utan visade, trots att apparaten var avstängd, en rad blytyper, prydligt arrangerade i ett solfjädersliknande mönster. Allt i läcker gråskala och med remarkabel kontrast. Skärmläckaren byts ut med jämna mellanrum, stundtals avbildas stif-

ten på eleganta reservoarpennor, andra gånger mönster i form av blyertspennor eller gammaldags skrivmaskinstangenter. Vad var detta? En form av remediering? Vanligtvis brukar begreppet användas för att beskriva när äldre medier inkorporerar nyare i sin egen framställning. Här skedde rörelsen i motsatt riktning. Kindle är en apparat för e-böcker, för digitala filer. Bilderna på pennor, blytyper och stift är ett sätt att knyta an till en skriftspråklig tradition, att sätta produkten i ett bokhistoriskt och därmed också materiellt sammanhang. Berättelsen om och föreställningar kring Boken relateras så till den elektroniska plattan. Företeelsen tycks bekräfta medievetarna Jay David Bolters och Richard Grusins påpekande om att inget medium ”kan fungera autonomt och etablera ett eget separat och unikt rum för kulturell meningsproduktion”.¹¹

Att låta äldre funktionsdesign bli ornament i ny formgivning kallas skeuomorphism, efter grekiskans *skeuos*, verktyg, och *morfe*, form. Det finns flera exempel på detta. Symbolen på Apples iBooks-app är en uppslagen bok. De filer (e-böcker) man laddar ner till appen är designade som böcker. Gränssnittet visar bokomslag, bokpärmor och bokryggar. Böckerna ”förvaras” i en digital bokhylla av trä. Filerna är dessutom satta i ett *fixed format* vars gränssnitt imiterar boksidans: ett textflöde med raka marginaler på ett vitt pappersark. Om man vill kan man vända blad genom en enkel svep-rörelse över skärmen.

Strategin är inte oproblematiske. OECD-rapporten ”E-books: Developments and Policy Considerations” från 2012 fastslår att det på flera plan är diskutabelt att e-böcker marknadsförs på ett sätt som för tankarna till en fysisk bok. Bland annat är det föga gynnsamt ekonomiskt, eftersom e-boken då blir ett substitut snarare än ett komplement till den fysiska boken. Saluförs e-boken som ett medium i egen rätt blir också konsumenten mindre förvirrad eftersom de olika medierna

har olika copyrightavtal. Din fysiska bok får du till exempel låna ut hur många gånger du vill, till och med sälja. E-böcker *äger* du inte i ordets rätta bemärkelse. Det du äger är rättigheten till ett visst innehåll. Och rörande hanteringen av detta innehåll finns det en rad restriktioner som skiljer sig radikalt från en fysisk bok.

Om det är något som e-boken har problem med, bland lekmän såväl som branschfolk, så är det legitimitet. Detta beror på dess immaterialitet. E-boken som sådan är bara bokens råmaterial – texten. Till skillnad från den fysiska boken saknar den en rumslig förankring – en aspekt som enligt filosofen och förläggaren James Bridle är högst central för vårt sätt att ta till oss kultur.

Att e-boken har svårt att hävda sin autenticitet som kulturell artefakt blir tydligt i samtal om skillnader mellan e-boken och dess analoga motsvarighet. Sällan är det själva innehållet som diskuteras, utan pappersbokens mysighetsfaktor: doften av papper eller den taktila upplevelsen av att vända blad. Möjligheten att läsa en bok i sängen vid nattlampans sken framhålls som en särskilt viktigt egenskap hos den fysiska boken. Den som har provat vet dock att det kan vara behändigare med (vissa) läsplattor vid svag belysning och i liggande läge. Plattans lätthet, möjligheten att hålla en omfångsrik text med en hand, liksom bakgrundsbelysningen gör upplevelsen behaglig. En annan fördel med den digitala boken är att notförteckningen inte längre blir ett bihang, utan direkt integreras i texten, om än implicit. Genom ett knapptryck på fotnoten får man tillgång till hela utvecklingen. På detta sätt underlättas umgänget med omfångsrika verk som till exempel David Foster Wallaces *Infinite Jest*, där merparten av den intressanta läsningen gömmer sig i notapparaten.

E-bokens immaterialitet påverkar uppenbarligen våra föreställningar kring den digitala texten som kunskapsförmedlare. Det är därför som mjukvaruföretagen en-

visas med att ge e-boken en boklig form. James Bridle skriver i essän ”Encoded Experiences” från 2011 att det inte är bara mediets innehåll och utseende som förändras, utan också vårt sätt att använda det. Förlagen måste inse detta, ty mjukvaruföretagens upptagenhet av sidsimuleringseffekter och bokikoner har satt e-boken i ett dödläge. Man gör den till någonting den inte är, i stället för att försöka utveckla dess egen potential.¹²

Den digitala boken kan aldrig erhålla den fysiska bokens materialitet, däremot härbärgerar den fortfarande våra upplevelser. Detta vet företag som Amazon, Readmill, Kobo och Goodreads. De har analyserat hur människor rent konkret umgås med fysiska böcker, och sett att upplevelserna på många sätt finns kvar i de lästa böckerna i form av marginalanteckningar eller bokmärkesstrategier (hundöron, vikta sidor, post it-lappar). Genom att skapa forum för läsarkommentarer, erbjuda läsarna att skriva recensioner eller för den delen synliggöra andra läsares understrykningar i den bok man för tillfället läser, har man byggt in läsprocessen och föreställningarna kring boken-som-kunskapsbärare i själva förmedlingen – och försäljningen – av e-böckerna.¹³

Bollbara böcker

I en radiokrönika som sändes hösten 2012 frågade författaren och kulturkritikern Anders Mildner vad för slags former för läsning det finns i dag.¹⁴ Han nämnde högläsning och tyst läsning. Andra läspraktiker skulle kunna vara närläsning, *distant reading* (en term myntad av litteraturforskaren Franco Moretti) och skumläsning. Just tyst läsning har i den västerländska kulturen betraktats som en av de mest enskilda av praktiker, något man gör i avskildhet. Faktum är att den tysta läsningen var mer eller mindre okänd under antiken. Där var högläsningen legio, antingen man var ensam eller

del av en publik. Berömd är passagen i *Bekännelser* där Augustinus ser den milanesiske biskopen Ambrosius sitta försjunken framför en bok: ”hans ögon [löpte] över sidorna och hans tanke sökte innebörden, medan hans röst och tunga vilade”. Ärkebiskopen praktiserade tyst läsning, en aktivitet som skilde sig radikalt från den typ av högläsning av *facta*, klassiska myter och legender, som Augustinus hade hört i sin barndom. Den tysta läsningen separerade ”anden från bokstaven”, och som sådan lämpade den sig väl för det kristna budskapet där tanken skildes från kroppen.¹⁵

Katherine Hayles diskuterar i ett föredrag den digitala textens möjligheter till hyperläsning, och gör en skillnad mellan att skanna en text och att snabbläsa den.¹⁶ I sin senaste bok visar hon hur humanvetenskapernas svaghet för närläsning blir en återvändsgränd. Den kommande generationen studenter är uppväxta i en digital vardag. Deras digitala färdigheter liksom ointresse för närläsning av långa romaner måste tas på allvar.¹⁷ Hayles utspel går tillbaka dels på vikan de söktryck till universitetens litteraturvetenskapliga kurser, dels de senaste årens nationella läsundersökningar som visar att såväl ungdomars läsförståelse som den tid de ägnar åt läsning minskat kraftigt.

I litteraturutredningens forskarantologi *Läsarens marknad, marknadens läsare* (SOU 2012:10) gör biblioteksprofessorn Lars Höglund en uttömmande analys av den svenska befolkningens läsvanor.¹⁸ Utifrån undersökningar utförda av Nordicom, SCB och SOM-institutet slår han fast att antalet lästimmar sett till befolkningen som helhet är stabilt, men att svenskarnas läsförståelse minskat något de senaste åren. Nedgången från tidigare år är dock ringa och kan bero på att de olika mätinstituterna formulerat frågorna på olika sätt.¹⁹ En tydlig nedåtgående trend är emellertid att unga, såväl kvinnor som män, i åldrarna 16–24 läser färre böcker. Här har både andelen läsare och den tid en läsare

ägnar åt bokläsning minskat. Svaret skulle förstås kunna stavas internet, men Höglund sätter inget likhets-tecken.

Förvisso finns det en indikation på en korrelation mellan unga pojkars ökade tid på internet å ena sidan, och minskade tid för bokläsning å den andra. Samtidigt, skriver Höglund, ”finns ett positivt grund samband mellan läsning och internetanvändning, men motsättningen finns givetvis när internetanvändningen kommer till mycket höga nivåer och inte lämnar särskilt mycket tid över för bokläsning”.²⁰ I en uppsats om förändringar i läsvanor och läsförmåga bland 9- till 10-åringar visar Monica Rosén att datoranvändning i sig inte har någon inverkan på läsförståelsen, men att den ökade datoranvändningen påverkat barns läsvanor på ett sätt som fått negativa konsekvenser för läsförståelsenivån. En ökad datoranvändning tycks gå hand i hand med minskat nöjesläsande på fritiden liksom boklåningsfrekvens på biblioteken. Såväl nöjesläsande som frekventa boklån är faktorer som är positivt relaterade till läsvana och läsförmåga. Rosén skriver dock att ”det negativa sambandet mellan ökat datoranvändande och sjunkande läsprovsresultat” inte är en naturlag. Ett ökat inslag av datoranvändande i 9- till 10-åringars vardag leder med andra ord inte automatiskt till nedgångar i läsandet.²¹

Den nationella SOM-undersökningens kartläggning av ungdomars internetvanor 2010 ger en fingervisning om att ungdomar för det första läser (i vid bemärkelse) mycket från skärmen, och för det andra är villiga att dela sina erfarenheter med andra. Av åttioåringarna använder 99 procent internet varje vecka eller oftare, 89 procent använder sociala medier varje vecka eller oftare, och 78 procent lägger ut material på sociala medier.²²

Anders Mildner levererade flera tänkvärda poänger i sin krönika, framför allt om social läsning. Dock reagerade jag på hans påpekande om att det var ”jättestor

skillnad” mellan att läsa en bok och en webbsida, en skillnad som, förutspådde Mildner, kommer att ”suddas ut när boken tar steget in i den digitala världen”.

För det första har boken redan blivit digital, för det andra grundar sig skillnaderna, tror jag, mer i den läsande och vad för slags text det är, än i själva medierna. Mildner talade om fördelarna med läsning som ”delad erfarenhet”, och menade att förutsättningarna – det vill säga *nätvanorna*, att dela information och åsikter på sociala medier – redan var etablerade, men att vi inte ”applicerat dem på boken ännu”. Den digitala boken var inte tillräckligt ”bollbar”, slog han fast. Med begreppet bollbar avsåg Mildner att böcker ”i viss mån blir möjliga att remixa, det vill säga att läsarna tillåts dela texterna med varandra och att de kan klippa och klistra och addera ny betydelse till verken”. Mildner spådde att vi har ett ”fokusskifte framför oss”. Men detta har redan skett.

Social läsning – en ideell ansats

Vid tankesmedjan Institute for The Future of the Book i New York har man sedan 2005 drivit en rad projekt som syftat till att utmana etablerade föreställningar kring boken som objekt och läsandet som aktivitet. Bob Stein, grundare och en av medarbetarna, berättar i en uppsats om hur bokmediet kan fungera som socialt nätverk. Ett projekt tog utgångspunkt i McKenzie Warks studie *Gamer Theory* från 2006, om dataspelarens konsekvenser för samhället i stort.²³ Verket är uppbyggt som paragrafer snarare än kapitel, eller rättare sagt ett slags sammanhängande kartotekskort, och frångår alltså den linjära logik som kännetecknar den traditionella boken, vilket gör den ytterst lämplig för ett digitalt format.

Stein och hans medarbetare gjorde *Gamer Theory* tillgänglig i en webbläsare och ordnade så att läsarkom-

mentarerna länkades till paragrafernas marginaler, snarare än att ligga som ett bihang vid textmassans slut. Därigenom sammankopplades dels originaltexten med marginalanteckningarna, dels läsarna med författaren. Marginalanteckningarna fick med tiden en självklar status som text, särskilt som McKenzie Wark tog aktivt del i diskussionen. Det nya e-boksformatet upphävde ”den tryckta sidans hierarki”, där författaren sätts i en upphöjd position med läsaren vid sina fötter.²⁴ *Gamer Theory*-projektet visade att läsare och författare kunde verka i samma visuella rum, att de tillsammans – ”in a collaborative effort” – strävade efter en ökad förståelse. Det gav också en hint om att gränsen mellan att läsa och skriva i den digitala tidsåldern är porös. Därtill visade projektet att den elektroniska boken inte nödvändigtvis är en avslutad produkt. Warks studie expanderade för varje kommentar, och läsarna blev i förlängningen medförfattare till en ny, syntetiserad utgåva.²⁵

Både läsande och skrivande har, menar Stein, en social dimension. Men när texten trycks blir den ”förtینگligad” (Stein använder begreppet *reification*) och därmed upphör de sociala aspekterna. Eller med andra ord, den sociala dimensionen är inte knuten till textens omedelbara närhet utan är verksam på annan plats – vid matsalsbordet, i lunchkön, på fikarasten. Att en text flyttas ”från papperet till skärmen” gör den inte automatiskt social, men överföringen medför att dess sociala kapacitet träder i ljuset samtidigt som textens innebörd mångfaldigas: ”More eyes, more minds collaborating on the task of understanding will perhaps yield better, more comprehensive answers.”²⁶

Stein är också en av initiativtagarna till *The Golden Notebook*-projektet som lanserades 2008 av institutets London-avdelning med stöd av stadens kulturförvaltning.²⁷ Man ville se hur närläsningar kunde praktiseras på nätet och publicerade därför Doris Lessings kult-

bok *The Golden Notebook* från 1962 online tillsammans med en blogg och ett läsarforum – en sorts digital bokklubb.

Den sociala läsart som *The Golden Notebook*-projektet realiserade skiljer sig på flera punkter från *Gamer Theory*-projektet. Doris Lessing gick inte in och diskuterade med sina läsare, även om de på samma sätt som i *Gamer Theory*-browsern hade möjlighet att kommentera varandras inlägg. Stein bjöd in sju stycken professionella Lessing-läsare, litteraturkritiker, som hade till uppgift att ge fördjupade kommentarer till verket.

Steins olika projekt kan vid ett närmare studium ge många lärdomar, inte minst om internetbeteenden i relation till bokläsande, men också om nya konsumtionsformer. Trots att läsarna i båda fallen erbjöds att läsa böckerna strömmande, det vill säga utan nedladdning, valde majoriteten att köpa dem i fysisk form (på webbsidorna fanns köpknappar). Vidare kunde en tydlig ökning av den totala försäljningen av Doris Lessings böcker iakttas. Den digitala bokklubben fick med andra ord en gynnsam effekt på bokförsäljningen.

Textens vara

Grundtanken med Steins projekt var att initiera bok-samtal på nätet, inte att tjäna pengar. Emellertid har de lärdomar projektet resulterat i visat att det finns en kommersiell potential i socialt läsande. När den digitala texten med nätets hjälp blir ett nätverk och läsoplevelsena länkas till digitala medier, har läsarna i praktiken kommit att stå för en viktig del av bokens marknadsföring. Varje enskild länk, tagg, eller post om man så vill, är i själva verket en marknadsföringskanal.

Marshall McLuhan menade 1967 att medieteknologiska innovationer kunde få oss att se nya möjligheter och egenskaper hos gamla medier. Dessa kvaliteter kan sedan inkorporeras i de nya format som mediet i fråga

kan ta till vara eller utveckla. Detta har företag som Readmill, Goodreads och Findings förstått. Med sina affärsidéer bevisar de att Boken är mer bollbar än vad vi tidigare trott.²⁸

Readmill är ett Berlinbaserat företag som grundades av svenskarna Henrik Berggren och David Kjelkerud 2011. De har lanserat en plattform där man på ett smidigt sätt kan läsa sin e-bok och samtidigt dela med sig av sin läsning med andra. Idén är förbluffande enkel. Läsaren skapar ett konto, och efter att ha registrerat användaruppgifter är det bara att sätta igång. Man kan ansluta de e-böcker man äger eller lånar, eller så kan man ta del av de böcker som redan finns inlagda.²⁹ På en surfplatta eller smartphone laddas Readmills plattform ned i form av en app. Som användare har man möjligheten att knyta sitt konto till sociala medier som Facebook, Tumblr och Twitter. Inte bara vad man för tillfället läser utan också överstrykningar – favoritcitater eller anmärkningsvärda referat – blir på så sätt tillgängliga för bekantskapskretsen. Omvärlden kan också få ta del av hur länge man läst en bok och hur långt man har kommit. Affärsmodellen är att läsarkommentarer i sig är värdefulla metadata. Uppgifterna om vad användaren läst, hur länge, när och vad man tycker om det lästa kan användas till produktutveckling och nya affärsstrategier.

Marginalanteckningar är inget nytt fenomen, långt ifrån. Men som Bob Stein framhåller möjliggör det digitala formatet en annan typ av relation mellan texten och användaren, en annan socialitet, än vad som tidigare varit fallet. Ett exempel på en pre-digital social text och nätverkad bok är Kajsa Dahlbergs konstverk, med vilket hon utforskar den sociala läsningen. Dahlberg har gått igenom Virginia Woolfs *Ett eget rum* i Jane Lundblads svenska översättning från 1958 på landets folkbibliotek och upptäckt att böckerna är fulla av anteckningar av olika slag – utropstecken, kommentarer,

frågor. Dahlberg tog kopior på de mest fullklottrade sidorna och satte samman dem i en ny, annorlunda utgåva: *Ett rum, tusen bibliotek*. Den ger vid handen att läsarna högst konkret gått i dialog med Woolfs klassiker. En digital läsarplattform liknande den som knöts till Doris Lessings roman skulle här ha kunnat ge oanade effekter på läsförståelsen. Läsarna hade kommit i direktkontakt med varandra, med fördjupade diskussioner som resultat.

Företeelsen att skriva ner sina tankar kring det lästa direkt i boken tycks vara lika gammal som den tryckta boken. En genomgång av ett antal codex i Uppsala universitetsbiblioteks handskriftsavdelning ger prov på att den lärda 1500-talsmänniskan umgicks med sina böcker på ett sätt som liknar dagens. Marginalanteckningarna tar sig olika uttryck. Det är kritiska kommentarer, positiva utrop, personliga förklaringar eller lösa, associativa tankar; läsarna har skrivit i vänstermarginalen, i högermarginalen, långt som kort. Ömsom flödar passagen horisontalt, ömsom vertikalt. Ibland har man strukit under och skrivit mellan den tryckta textens rader. Några gånger har streck dragits från ett ord eller mening med en hänvisning till en utförligare kommentar längre ned på sidan. Det förekommer även andra sorters läsarkommentarer än ren text. Vanliga figurer är pilar, pekande händer, streck och stjärnor. En och annan teckning finns också. Det var heller inte ovanligt att anteckningar som gjorts på lösa blad bands ihop med boken.³⁰

Läsning må vara en osynlig process, men de spår läsaren lämnar ger ledtrådar om läsandets praktik, och om hur den lästa texten påverkat den läsande. Bokhistorikern Robert Darnton skriver i en uppsats om den under tidigmodern tid så vanliga *commonplace book*, ett slags anteckningsbok där den bildade mannen skrev ner tänkvärda saker han läst i olika böcker: ordspråk, anekdoter, vackra formuleringar. Böckerna vittnar om

LÄSNING SOM MÖTEN. THE COMMONPLACE BOOK

hur man läste och gjorde omvärlden begriplig. Anteckningarna var ett sätt att bokföra sin läsning liksom att inkorporera den lästa texten med sin personlighet. Processen medförde att läsande övergick i skrivande, och läsarna omvandlades till författare. ”It forced them”, skriver Darnton, ”to write their own books; and by doing so they developed a still sharper sense of themselves as autonomous individuals”.³¹

Även i en digital bok sätter läsaren avtryck, om än på andra sätt. E-bokens karaktär av läslogg används strategiskt av olika e-boksföretag.³² Att läsarkommentarer – *marginalia* – är värdefull information är också affärsidén bakom John Borthwicks företag Findings. Webb-

platsen går närmast att likna vid en ständigt uppdaterad digital anslagstavla där användarna postar, det vill säga delar med sig av, minnesvärda citat från böcker, tidskrifter och tidningar de läst. Här finns en del likheter med *commonplace books* eftersom även de i många fall var offentliga.

Det är allmänt känt att mun till mun-metoden är ett av de mest gångbara sätten att sälja en bok på. Personliga rekommendationer står också i centrum på plattformen Goodreads som grundades 2009 av Otis Chandler. Hemsidan har 20 miljoner besökare varje månad. Inledningsvis var sidan inte tänkt som en plattform för försäljning, men efter ett par år började före-

taget även distribuera böcker, och i april 2013 köptes det av Amazon – ett tilltag som inte undgick skarp kritik från bokbranschen.³³ På Goodreads lägger man upp de böcker man läser eller har läst i en bokhylla som andra kan se – en företeelse som kanske mer än något annat visar hur viktig boken är som identitetsmarkör. Man betygsätter sin läsupplevelse och kan även skriva recensioner. Genom att jämföra sin profil med andras, får man tips och rekommendationer på vilka böcker som skulle kunna falla en i smaken. Goodreads blir på så sätt ett verktyg för bokupptäckter och som sådant konkurrerar den på den traditionella bokhandelns premisser där böcker ofta säljs efter personlig rekommendation av en kunnig bokhandlare.

Läsa och minnas

I denna artikel har jag inledningsvis försökt visa vilka attityder som finns till det digitala läsandet generellt, för att sedan borra djupare i olika former för social läsning, antingen som i fallet med exempelvis Readmill, där plattformen är kopplad till sociala medier, eller som i Bob Steins projekt vid Institute for the Future of the Book, där boken läggs i en browser, med kommentarsfält, proffskommentarer och köpknapp som extramaterial. Såväl Steins som de kommersiella företagens initiativ visar att den sociala läsningen har klara fördelar för läsarna. Överlag bidrar den till ett ökat engagemang kring bokläsande i allmänhet och litterär kultur

i synnerhet: läsförståelsen fördjupas och intresset för ett visst författarskap intensifieras.

För förläggarna kan den digitala, sociala läsningen få stora konsekvenser. Den öppnar för nya försäljningskanaler, nya aktörer och i slutändan en ökad försäljning. Den är också ett effektivt sätt att koppla samman författarna med sin publik, ett viktigt mervärde för både förlagsutgivna och självpublicerade författare. Sist men inte minst är varje länk en läsare gör från en digital bok på nätet en form av viral marknadsföring som dessutom är helt gratis.

Men varför ska man dela sina läserfarenheter? Och vilka är fördelarna? James Bridle sade i ett föredrag 2011 att delandet, publicerandet av material på sociala medier, vare sig plattformarna heter Instagram, Readmill eller Facebook, är den digitala erans sätt att minnas. Eftersom vi inte längre har fysiska artefakter att knyta våra upplevelser till, har det digitala delandet blivit något av en mnemonisk teknik. Genom uppladdningen och taggningen bidrar vi till ett kollektivt minne.³⁴

Wired-journalisten Clive Thompson skriver att e-boken i sig inte förändrar våra läsvanor, ty även i en uppkopplad värld kan läsning vara en passiv aktivitet. Men närheten till internet förändrar läsningens villkor, och det är här möjligheterna finns. ”Böcker har varit off-line i hundratals år. När vi nu kan låta dem bli digitala kan vi frigöra deras verkliga sprängkraft: läsarna.”³⁵

1. Se Jakob Nielsen & Kara Pernice (Norman Nielsen Group), *Eyetracking Web Usability*, Berkeley: New Riders, 2010, samt Gary Small & Gigi Vorgan, *iBrain. Surviving the Technological Alteration of the Modern Mind*, New York: Harper Collins, 2008.

2. Nicholas Carr, *The Shallows. What the Internet is Doing to Our Brains*, New York: W. W. Norton, 2010.

3. Nielsen & Pernice 2010.

4. Ulf Fredriksson, ”Hur 15-åringars läsning förändrats mellan 2000–2009. Resultat från PISA-undersökningarna”, i *Lä-*

sarnas marknad, *marknadens läsare*, SOU 2012:10, s. 95–110. PISA (*Programme for International Student Assessment*) är en internationell undersökning av 15-åringars kunskaper i läsning, matematik och naturvetenskap. Det är organisationen OECD som ansvarar för mätningarna, vilka genomförs vart tredje år. Läsning var huvudämnet 2000 och 2009. År 2009 gjordes också en särskild utvärdering om 15-åringars läsning av digital text. Det är dessa data som ligger till grund för Skolverkets studie *Eleverna och nätet. PISA 2009 om 15-åringars förmåga att söka, läsa och värdera digital information. Rapport 361*, Stockholm: Skolverket, 2011.

5. Fredriksson 2012, s. 106.

6. Marknaden har förstås försökt göra läsplattan attraktiv för kvinnliga konsumenter. Se t.ex. Eurostar Groups ePad Femme, www.eurostargroup.com/index.php/news/item/60-eurostar-launches-the-worlds-first-womens-tablet-epad-femme [hämtat 10 maj 2013], som ledde till många sarkastiska blogg- och tidningsreaktioner i mars 2013.

7. Se OECD, "E-books: Developments and Policy Considerations", *OECD Digital Economy Papers*, No. 208, 2012, s. 34.

8. <http://libraries.pewinternet.org/2012/04/04/the-rise-of-e-reading/> [hämtat 10 maj 2013].

9. Andel av befolkningen 9–79 år en genomsnittlig dag 2011, se www.nordicom.gu.se/common/stat_xls/2189_3090_E-bokstatistik_antologi_2012.pdf, s. 2 [hämtat 10 maj 2013].

10. Statistik rörande antalet smartphones i Sverige är svåråtkomlig. Företag som Apple offentliggör t.ex. inte försäljnings-siffror. Enligt Post- och telestyrelsen fanns det i juni 2011 2,3 miljoner mobiltelefonabonnemang med minst 1 GB datatrafik. Dataanalysföretaget eMarketer skrev i december 2012, baserat på siffror från Google i maj 2012, att Sverige har den största smartphone-penetrationen i Västeuropa, uppskattad till 51 procent av befolkningen. Se "Svensk telemarknad första halvåret 2011", rapport PTS-ER-2011:21, www.pts.se/upload/Rapporter/Tele/2011/sv-telemarknad-halvar-2011-pts-er-2011-21.pdf [hämtat 10 maj 2013] respektive www.emarketer.com/Article/Sweden-In-Store-Mobile-Payments-Lag/1009569 [hämtat 1 april 2013].

11. Jay David Bolter & Richard Grusin, *Remediation. Understanding New Media*, Berkeley: The MIT Press, 1999. Min övers.

12. James Bridle, "Encoded Experiences", *I Read Where I Am*.

Exploring New Information Cultures, red. Geert Lovink & Minke Kampman, Breda: Valiz/Graphic Design Museum, 2011, s. 56–57.

13. James Bridle talade om detta på bokmässan i Frankfurt 2011 under rubriken "The Condition of Music". För en video, se www.youtube.com/watch?v=dJRQWYZUanM [hämtat 1 oktober 2012].

14. Krönikan sändes i augusti 2012, och går även att läsa på Sveriges Radios webbplats: <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=503&artikel=5239205> [hämtat 1 oktober 2012].

15. Se även Anders Cullhed, "Sex bilder av läsning i bokkulturen", i *Kungliga Vitterhetsakademiens årsbok 2009*, Stockholm 2009, s. 137–138. Cit. s. 138.

16. N. Katherine Hayles, "The Future of Reading 2010 Symposium", Rochester Institute of Technology, New York. För en video, se <http://futureofreading.cias.rit.edu/2010/index.php> [hämtat 1 oktober 2012].

17. N. Katherine Hayles, "How we read", i *How We Think. Digital Media and Contemporary Technogenesis*, Chicago: Chicago University Press, 2012, s. 55–81.

18. Lars Höglund, "Bokläsning i skiftet mellan traditionella och digitala medier", i *Läsarnas marknad, marknadens läsare*. SOU 2012:10, s. 45–93.

19. *Ibid.*, s. 46, 51.

20. *Ibid.*, s. 67. Då internetanvändningen överstiger 1–2 timmar/dag får det negativa konsekvenser för bokläsandet, så till vida att andelen minuter bokläsande sjunker. Detta gäller endast unga pojkar. Höglunds förklaring är att pojkars internetbeteenden skiljer sig från flickors, vilka i högre grad använder sociala medier och bloggar. Gossar ägnar sig snarast åt tidskrävande spel.

21. Monica Rosén, "Förändringar i läsvanor och läsförmåga bland 9- till 10-åringar. Resultat från internationella studier", *Läsarnas marknad, marknadens läsare*. SOU 2012:10, s. 111–139. Se särskilt s. 126ff.

22. Den nationella SOM-undersökningen 2010, www.gu.se/digitalAssets/1338/1338469_dokumentation.pdf [hämtat 10 maj 2013]. Av personer födda på 1970-talet använder 97 procent internet varje vecka eller oftare. 64 procent använder sociala medier varje vecka eller oftare och 53 procent lägger ut

material på sociala medier. Jfr Höglund 2012, s. 67.

23. Se www.futureofthebook.org/gametheory2.0/ [hämtat 1 oktober 2012]. McKenzie Wark, *Gamer Theory*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2006.

24. Bob Stein, "Social Reading", *I Read Where I Am. Exploring New Information Cultures*, red. Geert Lovink & Minke Kampman, Breda: Valiz/Graphic Design Museum, 2011, s. 141–143. Cit. s. 142.

25. Ett annat exempel på ett försök att nätverka en bok är projektet Finnegans Web & Wiki. Hemsidan startade 2005 med syftet att vara en online-kanal för offentlig källkritik av James Joyces *Finnegans Wake*. Se www.finnegansweb.com [hämtat 1 oktober 2012].

26. Stein 2011, s. 143.

27. Se <http://thegoldennotebook.org> [hämtat 29 oktober 2012].

28. Det finns en uppsjö av företag som gjort boken bollbar, och som engagerar sig i socialt läsande. Några av de mest kända företagen är BookShout!, Book Glutton, Booklamp, Copia, Library Thing, ReadFeeder, Scribd, Shelfari, Small Demons, Storify, Wattpad och Zola Books. En rad förlag, såväl nya som anrika, har också lanserat sociala plattformar som ett sätt att nå ut till sina kunder, se t.ex. det brittiska förlaget Faber & Fabers Faber Social.

29. Det rör sig om böcker vars upphovsrätt gått ut, hämtade från bl.a. det öppna biblioteket Project Gutenberg. E-böcker av denna typ är i regel satta i ett epub-format, eller så finns de som pdf-filer.

30. Se utställningskatalogen *För en tunna Rågmjöll. En utställning om bokband, ägande och bruk*, red. Maria Berggren, Uppsala: Uppsala universitetsbibliotek, 2012, s. 11. Om marginal-anteckningar och bokanvändning i äldre litteratur, se H. J. Jackson, *Marginalia. Readers Writing in Books*, New Haven: Yale University Press, 2001.

31. Robert Darnton, "The Mysteries of Reading", *The Case for Books. Past, Present, and Future*, New York: Public Affairs, 2009, s. 149–173, citat s. 170. Om *commonplace books*, se även Ann M. Blairs *Too Much To Know. Managing Scholarly Information Before the Modern Age*, New Haven: Yale University Press, 2011, samt Jackson 2001.

32. Se Alexandra Alter, "Your Ebook is Reading You", *The Wall Street Journal* 19 juli 2012.

33. Se t.ex. Alison Floods artikel "Amazon purchase of Goodreads stuns book industry", *The Guardian*, 2 april 2013, www.guardian.co.uk/books/2013/apr/02/amazon-purchase-goodreads-stuns-book-industry [hämtat 10 maj 2013].

34. Bridle, "The Condition of Music", 2011.

35. Clive Thompson, "The Future of Reading in a Digital World", *Wired* 22 maj 2009. Min övers.

Riksbankens Jubileumsfond: främjar, inspirerar och deltar

Riksbankens Jubileumsfond (RJ) är en fristående stiftelse, som har till ändamål att främja humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning i Sverige. Stiftelsen bildades genom ett beslut i riksdagen 1964, då en donation från Sveriges riksbank godkändes och stadgarna fastställdes. Jubileumsfondens tillkomst var en del av 300-årsfirandet av världens äldsta ännu verksamma centralbank, i vilket även ekonomipriset till Alfred Nobels minne och bankhuset vid Brunkebergstorg ingick. Med bildandet av en stiftelse önskade riksdag och riksbank gagna ett angeläget nationellt ändamål: vetenskaplig forskning med anknytning till Sverige.

I snart 50 år har stiftelsen nu gjort detta. Under 2012 uppgick de beviljade forskningsanslagen till drygt 350

miljoner kronor. Hela 36 projektanslag, 3 program och 10 infrastrukturella anslag beviljades. 20 olika ämnen och åtminstone ett dussin olika anslagsförvaltare fick medel. Därtill gav fonden möjlighet åt hundratals forskare att genomföra konferenser, seminarier och nätverk i syfte att knyta kontakter och testa nya forskningsidéer.

Med 2013/2014 års bok tränger vi in i läsningens mysterium. Sedan ett antal år har svenska elevers försämrade läsförmåga uppmärksammats, men i årsboken diskuteras inte bara vändor och problem förknippade med läsning, utan också läsandets stora äventyr. Här presenterar författare och forskare – zoologer, pedagoger, litteraturvetare, medievetare, språkvetare, historiker – sina rön och tankar om människan som läsare.